

Recensies

C. G. van Leeuwen, *Denkbeelden van een vliesridder: de 'Instruction d'un jeune Prince' van Guillebert van Lannoy* (Academisch proefschrift Vrije Universiteit te Amsterdam; Amsterdam: Academische Pers, 1975, xxx + 244 blz., offset).

Messire Guillebert de Lannoy (1386-1462), heer van Villerval, raadsheer-kamerling van de hertog van Bourgondië, is vooral bekend wegens de opmerkelijke reisverslagen die hij heeft nagelaten. Hij is driemaal in de Levant geweest (tweemaal in verband met de kruistochtplannen van Philips de Goede) en voorts zowat overal in de christelijke wereld en haar randgebieden, van Granada tot Nowgorod en van Ierland tot de Krim, als krijgsman of als gezant, als pelgrim of eenvoudig 'pour veoir monde'. Maar zijn *Oeuvres*, in 1878 door Ch. Potvin uitgegeven¹, vertonen hem niet alleen in de hoedanigheden van 'voyageur' en 'diplomate', óók in die van 'moraliste'. Zulks op grond van twee geschriften die vroeger 'wel op naam van Georges Chastellain zijn geplaatst'², doch die Potvin voor hem heeft opgevorderd: de anonyme *Enseignements paternels* en de *Instruction d'un jeune prince à se bien gouverner envers Dieu et le monde*, die inderdaad bedektelijk in zijn richting schijnt te wijzen.

Deze *Instruction* doet zich voor als de vertaling uit het 'alemant' van een oud manuscript dat toevallig ergens in Noorwegen zou zijn ontdekt. De proloog presenteert als auteur een wijs en rechtschapen ridder uit de dertiende eeuw, Foliant de Ional geheten, die drie generaties van Noorse koningen had gediend: een voortreffelijke grootvader, een ontspoorde, maar in extremis berouwvolle, vader en een veelbelovende zoon, die, volgens zijns vaders laatste wens, door Foliant's 'ensengnemens et doctrines' op het rechte pad moest worden gehouden. Dan volgen deze 'doctrines', die handelen over de vorst, zijn raadslieden en ambtenaren, over oorlog, financiën en ridderschap. Hier en daar vertonen zij opvallende overeenkomsten met andere, min of meer contemporaine, politiek-didactische vertogen, maar die relaties zijn verre van doorzichtig³. Een schrijftuur waarmee al Potvin

1. Ch. Potvin, ed., *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste* (Leuven, 1878).

2. En ook nog onlangs door R. Vaughan, *Charles the Bold* (Londen, 1973) 164. Het was nauwelijks nodig om, zoals dr. Van Leeuwen heeft gedaan (xv vlg.), veel aandacht te schenken aan een zonderling beredeneerde overeenkomstige mening van F. Lyna (1928), waarvan deze zelf blijkbaar rap is teruggekomen: C. Caspar en F. Lyna, *Philippe le Bon et ses beaux livres* (Brussel, 1944) 17 en bij pl. XII.

3. Vgl. G. Doutrepont, *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne* (Parijs, 1909) 314 vlg., met diens waarschuwing tegen de gevaren van het 'jeu des rapprochements' (318), en Ch. Can-

nauwe verwantschap had opgemerkt, is een aan de hertog gericht *Avis* uit c. 1439, dat wel zeker van een lid van het huis van Lannoy afkomstig is. Waar 'Ional' (één handschrift heeft: 'Yonnal') het spiegelbeeld is van 'Lanoi/Lannoy', lag het voor de hand een telg van dit geslacht ook voor de werkelijke schrijver van de *Instruction* aan te zien. Waar 'Foliant' zoveel betekent als 'de Zwerver', komt dan in de eerste plaats Guillebert in aanmerking, met als tweede mogelijkheid (wat hiertegen ook mag zijn ingebracht) diens oudere broer Hugues, óók bereisd, óók wel ter penne, en meer nog dan hij bij regeringszaken betrokken.

Ch. Potvin heeft dit vorstenbrevier gepubliceerd naar een prachthandschrift uit de librije van Philips de Goede⁴, met opgave van de zeven hem bekende variante lezingen. In zijn hier te bespreken dissertatie heeft dr. C. G. van Leeuwen er een nieuwe uitgaaf van bezorgd (1-54) naar een later gevonden tekst⁵, met de (onbelangrijke) varianten van de drie andere die sinds 1878 zijn opgedoken. Voor het overige verwijst hij bescheidenlijk naar de editie van Potvin, gelukkig zonder zich te ontzeggen een intrigerende afwijkende versie meermalen aan te halen, en naar het origineel. Een inleiding van een kleine 30 bladzijden gaat vooraf, een leerzaam, maar nogal wijdlopig, commentaar, dat 166 bladzijden beslaat, volgt. Een 'sommaire' is niet vergeten, een register echter wel. Uit de beschrijving van het uitverkoren handschrift is op te maken dat dit niet jonger zal zijn dan het derde kwart van de vijftiende eeuw. De tekst die het levert lijkt, tot in de spelling, nagenoeg gelijk te wezen aan de reeds bekende, maar het wordt aan de gebruiker overgelaten dit te constateren.

Het belang van het tractaat is vooral hierin gelegen, dat het uitdrukking geeft aan staatkundige en morele ideeën die in de hoogste Bourgondische regeringskringen hebben geleefd, of die er althans werden aanvaard, ook al werd er niet altijd naar gehandeld. Want wat er ook twijfelachtig moge zijn aangaande dit merkwaardige geschrift, zeker is dat het in die regionen is gewaardeerd, dat het in fraaie uitmontering is opgenomen in de boekeringen van Philips de Goede (als presentexemplaar)⁶, van Karel van Charolais, van Lodewijk van Gruuthuse.... Dit is het essentiële feit, waarbij vergeleken zelfs de vragen wie het geschreven heeft, en wanneer, en waarom, op het tweede plan geraken.

Bij een tekst zoals deze kwam het er op aan nieuwe gedachten van traditionele thema's te onderscheiden, vergelijkingen te trekken zowel met de middeleeuwse vorstenspiegel-litteratuur als met ter zake dienende verhandelingen die in het Bourgondische milieu zijn ontstaan, of die er gezag genoten⁷, en met verdere blijken van de politieke opvattingen al-

non-Willard, 'The Concept of True Nobility at the Burgundian Court', *Studies in the Renaissance*, XIV (New York, 1967) 33-48 (41 vlg.).

4. Brussel, K.B., ms. 10976.

5. München, Bayer. Staatsbibl., Cod. gall. 23 (eertijds in het bezit der keurvorsten van de Palts). - Het is niet zo dat er geen regels zouden bestaan voor het plaatsen van accenten in middeleeuwse franstalige teksten (xxviii). Het *Voorschrift bij het uitgeven van geschiedkundige teksten* van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis (Brussel, 1955) heeft ze op blz. 7, punt 22. De 'Régles pratiques' van de Ecole des Chartes gaan aan de kwestie evenmin voorbij.

6. 'Potvin', schrijft dr. Van Leeuwen, 'gaat niet verder dan te vermoeden' (xv), of 'te veronderstellen' (xxi n. 35), dat het door hem uitgegeven ms. aan Philips de Goede (en een ander, nu in Parijs, aan Karel de Stoute) heeft toebehoord. In feite heeft Potvin een en ander wel degelijk bezwen geacht (*Oeuvres*, 330, 334). Hoe kan men ook anders, als men aan aanbiedingsminiaturen, aan wapens, emblemen en deviezen in randversieringen, en aan vermeldingen in bibliotheek-inventarissen sinds 1467 enige betekenis wil toekennen?

7. Het is sinds enkele jaren bekend, dat de auteur van de *Arbre des Batailles*, Honoré 'Bonet' (117), in werkelijkheid Bovet, of Bouvet, heeft geheten: G. Ouy, in *Romania*, LXXXV (1959) 255-259; zie nu ook N. A. R. Wright in C. T. Allmand, ed., *War, Literature and Politics in the Late Middle Ages* (Liverpool, 1976) 12 n. 2.

daar. Ook moest, voor zover doenlijk, de theorie getoetst worden aan de praktijk. In het commentaar van dr. Van Leeuwen, dat van een respectabele belesenheid getuigt, zijn deze punten dan ook aan de orde gekomen. Dit onderzoek had, ook binnen het gegeven kader, nog wel kunnen worden verbreed en verdiept. Aan de andere kant had zonder bezwaar mogen worden bezuinigd op speculaties (meer zijn het nog niet en zullen het misschien ook nooit worden) over de situatie van waaruit de *Instruction* zou zijn geschreven, of over mogelijke verborgen bedoelingen. Zo ook in de inleiding.

Dr. Van Leeuwen heeft, zoals anderen vóór hem, in de fictieve proloog autobiografische toespelingen menen te herkennen en er een 'heftige kritiek' in gelezen op 'het bewind van Filips van Bourgondië' (xxvii), die schuil zou gaan achter de slechte koning Olerich (de 'vader'). 'Homme de beau personnage, gracieux entre dames': het begint er wèl op te lijken - en de man heet nog 'le bon roy' ook! Maar dan: graag oorlogvoerend, zijn onderdanen onderdrukkend, alle recht en rede geringschattend, zich welbewust omgevend met misdadige lieden die 'le bien publique' versmaadden? 'On ne pouvait mieux peindre Philippe le Bon en quelques mots', schreef Potvin indertijd (*Oeuvres...*, 339 n. 6). Is de gelijkenis werkelijk zo treffend? En hebben wij wel te maken met een portretschets, al dan niet geslaagd? Er pleit ten minste zoveel tegen deze onderstelling als er voor. De *Instruction* zou dan uit de jaren tussen 1435 (221), of 1439 (xxviii), en 1442 moeten dateren (*weten* doen wij alleen dat in 1467 zich een exemplaar in de hertogelijke bibliotheek bevond). Deze mening steunt, behalve op bovenvermelde overeenkomst met een memorie uit c. 1439, op een reeks van conjecturen (xxvi vlg.). Guillebert, voorstander van het verbond met Engeland, zou na de vrede van Atrecht (1435) tot ambtelijke non-activiteit zijn gedoemd geweest. Omdat dit hem verdroot, zou hij zijn denkbeelden over een goede regering op schrift hebben gesteld ten einde de hertog weer voor zich te winnen (door 'heftige', en in deze algemene vorm zeker ook kwetsende, kritiek?). Met goed gevolg, want in 1442 vertrok hij weer op ambassade. Het is niet onmogelijk, maar men zou dan met nog meer reden mogen verwachten dat ook Hugues de Lannoy na 1435 buiten spel zou zijn geraakt. Immers, hij was zeker een voorman van de 'anglofielie' (de term lijkt niet zo gelukkig) partij, wat van zijn broer slechts wordt vermoed. Maar bij hem is van een jarenlange eclips niet veel te merken⁸.

Levert de *Instruction* zelf iets dat op deze ontstaansgeschiedenis zou kunnen wijzen? Bij het hoofdstuk waarin de voorwaarden worden aangegeven waaraan de voornaamste medewerkers van de vorst zouden moeten voldoen, heeft dr. Van Leeuwen er naarstig naar gezocht, maar uiteindelijk niet meer gevonden dan formuleringen van 'algemene principes' (100-108, 113). Géén bewijzen van een aanval op de 'francofielie' groep aan het hof, met name op de gebroeders Antoine en Jean de Croy. Maar zodra de Croy's in het geding waren had de vraag kunnen worden beantwoord in aanmerkelijk korter bestek dan de acht bladzijden die er nu aan zijn besteed. 'Foliant' wil carrière-makers 'de basse condition' weren - niet wegens hun 'lagere morele peil' (99, 113), maar omdat zij aan te veel verleidingen zouden blootstaan (23 r. 7 vlg.). Welnu, de Croy's voldeden reeds ruimschoots aan de voorwaarde 'puissans et notables' te zijn, en ook aan die andere van tot een 'ancien lignage' te behoren. Dit laatste ontkent dr. Van Leeuwen (107), wel ten onrechte⁹. Het is zeker waar, dat hun met de Lannoy's vermaagschapte geslacht (de moeder van

8. B. de Lannoy, *Hugues de Lannoy, le bon seigneur de Santes* (Brussel, 1957) 116 vlg., 144 vlg.

9. Ook de uit Chastellain aangehaalde passage (107 n. 60) rechtvaardigt zijn conclusie niet. Over de recrutering van de hofadel zijn nu pertinente opmerkingen te vinden bij W. Paravicini, *Guy de Brimeu. Der burgundische Staat und seine adlige Führungsschicht unter Karl dem Kühnen* (Bonn, 1976) 537 vlg.

de fungerende heer van Lannoy¹⁰ was ene Croy), dat pretendeerde van Hongaarse en Kroatische koningen af te stammen, tot aan de vorige generatie vrij obscuur was geweest en pas in de Bourgondische tijd op de voorgrond was getreden, maar dat is een andere zaak. En hoe was het met de Lannoy's zelf gesteld?

Zo is er meer waarover men met de auteur van mening kan verschillen (bijvoorbeeld de interpretatie van het begrip 'guerre contre crestiens': 121 vlg., 223 vlg.), maar zijn boek is met dit al een welkome verschijning. Het heeft, bij andere verdiensten, vooral ook deze, dat het een uitermate belangwekkend geschrift meer toegankelijk en bekend heeft gemaakt.

A. G. Jongkees

W. J. Alberts, ed., met medewerking van C. A. Rutgers en E. Roebroeck, *Bronnen tot de bouwgeschiedenis van de Dom te Utrecht*, II, tweede stuk, *Rekeningen 1480/1481-1506/1507* (RPG, Grote serie CXXIX; 's-Gravenhage: M. Nijhoff, 1969, 918 blz.) en *idem, ibidem*, III, derde stuk, *Rekeningen 1507/1508-1528/1529* (RGP, Grote serie CLV; 's-Gravenhage: M. Nijhoff, 1976, 851 blz.).

In 1946 verscheen het eerste deel van de rekeningen van de Dom over de jaren 1395-1480, uitgegeven door Tenhaeff. Daaraan vooraf had eigenlijk moeten gaan een deel met het *cartularium* van de Dom-fabriek, waarna de zaak zou worden afgesloten met een uitvoerige afzonderlijk te verschijnen Inleiding, die tevens de bouwgeschiedenis van de Utrechtse Dom zou brengen. Dit laatste deel zal wel niet meer nodig zijn, nu we voor de bouwgeschiedenis beschikken over de uitvoerige monografie van Haslinghuis en Peeters in 'De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst'. Prof. Alberts toont zich ook sceptisch over de mogelijkheden het *cartularium* alsnog te publiceren. Het ziet er dus naar uit dat de bronnenpublicatie over de Utrechtse Dom met de twee hierboven genoemde delen voorlopig is afgesloten.

In de *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, II (1948) 129-131 heeft Dr. Ketner een uitvoerige recensie gepubliceerd van het deel dat door Tenhaeff bezorgd was. Door een of andere communicatiestoornis is in dit tijdschrift nog niets gezegd over de rekeningen van 1480-1507 die in 1969 verschenen zijn. Het lijkt een goede gelegenheid dit verzuim goed te maken door dit samen met het onlangs verschenen deel aan te kondigen. Men zal zich uit de inleiding van Tenhaeff herinneren, dat S. Muller Fzn. aanvankelijk instructie had gegeven om slechts van één jaar de rekening in extenso te publiceren en van de overige rekeningen slechts wat analecta te geven. Achteraf bleek dit geen goed plan te zijn, omdat ze niet alleen voor de eigenlijke bouwgeschiedenis van belang waren, maar men de gehele sociaal-organisatorische zijde van het bouwbedrijf kon leren kennen; bijvoorbeeld welke belemmeringen tot het trage tempo dwongen, wat de levensomstandigheden en de arbeidsvoorwaarden waren van de werklui. Met dit voor ogen vervaardigde Tenhaeff ook zijn tabellen in afdeling D, 'dat spoorboekje vol cijfers', dat van onschatbare waarde bleek voor de geschiedenis van lonen en prijzen en gaf hij vrij volledige excerpten uit alle rekeningen, met name ook uit de rubriek *exposita extraordinarie*, die doorgaans heel weinig met de eigenlijke bouwgeschiedenis te maken hadden, maar veel licht wierpen op de werkzaam-

10. Wanneer kroniekschrijvers over een 'heer van Lannoy', zonder nadere aanduiding, spreken, zullen zij niet Guillebert hebben bedoeld (xxi). De enige die tussen 1415 en 1493 voor genoemde titel in aanmerking kwam, was diens (achter) neef Jean.